

A VILÁGGAZDASÁG A BREXIT ELŐTT ÉS UTÁN

ARTNER ANNAMÁRIA

A Brexit az USA és az EU által uralt világgazdaság betegségének csak az egyik szindrómája. Korunk bajainak mélyén a növekvő jövedelmi-vagyoni különbségek állnak, s bár erről és a „befoglaló növekedés” (inclusive growth) sőt a „nemnövekedés” szükségességéről ma már sokan beszélnek, nem túlzás azt mondani, hogy lényegében semmi nem történik, ami javítana a helyzeten.

BEVEZETÉS

A transznacionális vállalatok termelési hálózatai által globalizált kapitalista világgazdaság, Rozsnyai Ervin kifejezésével a „transznacionális monopolkapitalizmus”, *kettős válságot* él. Egyfelől a világgazdaságot eddig vezető centrumországok technikai-szerkezeti-intézményi *csomópontváltását*. A kilábaláshoz nemcsak új technológiai paradigmára, gyökeres gazdasági szerkezetváltásra van szükség, de változniuk kell a tulajdonviszonyoknak és a rendszert működtető egyéb intézményeknek is. Vagy új társadalmi rendre, vagy a rendszer radikális reformját jelentő „belső ugrásra” van ilyenkor szükség [Rozsnyai 2002]. A globális válság értelemszerűen a korunk globális kapitalizmusát vezető észak-atlanti centrum csomópontválságából sarjadt, s mivel ez utóbbi mind a mai napig megoldatlan maradt, a centrum vezető szerepe megingott, a globális status quo megkérdőjeleződött. Az USA és az EU érdekei szerint megkonstruált geopolitikai rendet, az „észak-atlanti kapitalizmust”, feltörekvő középhatalmak ambíciói zavarják meg, amelyek vagy nagyobb szeletet követelnek a világtortából, vagy korábbi pozícióikat védik, vagy egyszerűen csak az államilag támogatott gazdasági növekedés útjára léptek. Ezek mindegyike külön történet, itt most csak utalni tudok a legfontosabb államokra: Oroszország, Irán, Törökország, Szíria, India, Brazília (sőt Latin-Amerika nagy része), Észak Korea, és mind közül a legfontosabb, Kína. A centrum csomópontválsága tehát egyben egy *világrendszer válsága* is.

Wallerstein úgy fogalmaz, hogy a különböző világrendszerek közötti váltást mindig elhúzódo válság előzi meg: a rendszer egy bifurkáló káoszba jut, ahonnan előre és visszafelé is vezet út, hiszen a régi rend haszonélvezői mindent megtesznek rezsimjük megóvása érdekében [Wallerstein 2010: 156-157]. A visszafelé vezető úttal kapcsolatban azonban meg kell jegyezni: az csak ideiglenes lehet, hiszen nem oldja meg azokat a problémákat, amelyek a régi rendszer sajátjaként előidéztek annak válságát. A visszaúttal tehát szükségszerűen újraindul az egész vajúdás.

Ma ebben a nehéz és bizonytalan helyzetben vagyunk. Az alábbiakban megkísérlem felvázolni e helyzet politikai gazdaságtani okait és lehetséges kimeneteit. Az 1. fejezet az előzményeket mutatja be, a 2. fejezet az európai projekt hanyatlását, a 3. pedig a Brexit rendszerszintű indokait. A 4. fejezet azt taglalja, hogy megvannak-e a feltételei az elhúzódo csomópontválságból való kilábalásnak, és hogy szerintem mi lesz a világgazdasággal, benne az Európai Unióval a belátható jövőben. A dolgozatot rövid összefoglalás zárja.

HOGYAN JUTOTTUNK IDÁIG?

A kapitalizmus centrumországainak nem ez az első olyan csomópontválsága, amelyet a termelés új technikai alapokra helyezése, struktúraváltás és új intézmények kialakulása oldott meg. Így, mielőtt a mai csomópontválságról beszelnénk, tanulságos megvizsgálni a korábbiakat.

1.1. A KORÁBBI CSOMÓPONTVÁLSÁGOK ÉS MEGOLDÁSUK

Mindenekelőtt emlékeznünk kell arra, hogy a kapitalizmus válságaiban az elavult technológiákban megtestesült elértéktelenedett tőkék elpusztulnak, illetve részben beépülnek az új, termelékenyebb struktúrákba (ez a schumpeteri „teremtő rombolás”). Az új felépítéséhez egyfelől a veszteségek leírása, másfelől pótlólagos erőforrások (munka, föld, tőke) szükségesek. Ez utóbbiakat rablásból, kizsákmányolásból, vagy a jövedelmek enyhébb, rejtett formában történő átszivattyúzásából lehet megszerezni. Minél nagyobb válságról van szó, annál nagyobb a veszteség és annál több pótlólagos erőforrásra van szükség, vagyis annál jelentősebb újraelosztásra – a tőke javára.

A Nagy Depresszió néven elhíresült 1929-33-as első csomópontválságra két válasz született, ami valójában egy volt. Az egyik Amerikában, Roosevelt New Dealje, a másik Európában, az olasz és a még „sikeresebb” német fasizmus képében. A valóság azonban az, hogy az amerikai gazdaságot (is) csak a II. világháború húzta ki a válságból. A New Deal 1938-ra kifulladt, s az USA GDP-je mindaddig nem érte el a válság előtti szintet, amíg a háborús készülődés be nem indult. A válság megoldásához elengedhetetlen pótlólagos erőforrások a hadiipar állami felfuttatásán keresztül érkeztek az amerikai tőke segítségére. A kiadásokat a kormány részben megtakarításokból és adókból, részben háborús kötvényekből finanszírozta. A GDP-hez mért amerikai államadósság történelmi magasságokba emelkedett, 1945-ben a GDP 112,7%-ára szökött [Phillips 2012] – azóta egyszer sem érte el ezt a szintet. Ez az időszak volt a később Európában is alkalmazott keynesi gazdaságpolitika első sikertörténete, amely azonban nem lett volna ilyen eredményes a II. világháború kényszerítő ereje nélkül. A hatalmas adósságot a háború utáni fellendülés, az USA speciális világ gazdasági szerepe és a kulcsvalutaként működő dollárba vetett bizalom olvasztotta el. A Nagy Válság okozta zuhanást követően, 1933 és 1942 között az USA-ban a profit részaránya a bruttó hazai jövedelemből 21,7-ről 32,4%-ra nőtt, a profit per bér arány (amit Marx kizsákmányolási rátának nevezett) ugyanekkor 40,6-ról 61,8%-ra emelkedett.¹

Az Atlanti óceán másik oldalán az olasz és főleg a német fasizmus szervezte a nemzeti tőke javára történő brutális újraelosztást. A hitleri Németország más európai országok erőforrásainak elrablásával – ez volt a „kényszerkölcson”, amely az 1938-as német GDP 85-90%-ával ért fel [Nevradakis 2014] – és munkaerejük kiszípolozásával jutott túl az ott a Weimari Köztársaság válsága formájában jelentkező csomópontválságon, megalapozva az NSZK gazdasági erejét és vezető szerepét a háború utáni Európában.

¹ A szerző saját számítása, a profitot a magánvállalatok nettó működési nyeresége, a bért az alkalmazotknak juttatott összes kompenzáció alapján számolva. Forrás: Bureau of Economic Analysis, Table 1.10. Gross Domestic Income by Type of Income. <http://www.bea.gov/iTable/iTable.cfm?ReqID=9&step=1#reqid=9&step=3&isuri=1&903=51>

Az 1929-33-as csomópontválság tehát a II. világháború és az azt követő újjáépítés „teremtő rombolása” segítségével szült új gazdasági-technológiai és intézményi szerkezetet: ebben az időszakban épült ki, erősödött meg a vas- és acélipar, az energifaló nehézipari technológiákra, új ötvözetekre, műanyagokra és a motorizációra épülő iparszerkezet, amely az alapvető infrastruktúra (utak, vasutak, épületek, járművek stb.) létrehozásához és működtetéséhez szükséges. Az állam bebizonyította és a következő válságig a társadalom nagy részének megelégedésére kamatoztatta gazdasági és szociális szervezőképességét. A háborús időkben átalakult a tudományos kutatás struktúrája is. Az elszigetelt, kisléptékű kutatások helyét átvették a nagy kutatócsoportokban folyó, az állam és a nagyvállalatok által finanszírozott kutatások. Az európai termelőalapok még egyszer megújultak a háború után, amikor az elpusztult termelőerőket – immár amerikai segédlettel és az újjáépítésben résztvevők, köztük jelentős számban migránsok olcsó munkaerejével – ismét újabbakkal váltották fel. Mindezzel a tőke felhalmozása, koncentrációja és centralizációja, a transznacionális vállalatok megerősödése párosult.

Az 1929-33-as csomópontválságot tehát egy „belső ugrás” a *szervezett kapitalizmus* kialakulása oldotta meg – a világháború „teremtő rombolása” segítségével. A szervezett kapitalizmus a második világháború után a „jóléti” kapitalizmus kiépítésével érte el zenitjét, s egészen a következő csomópontválságig tartotta magát.

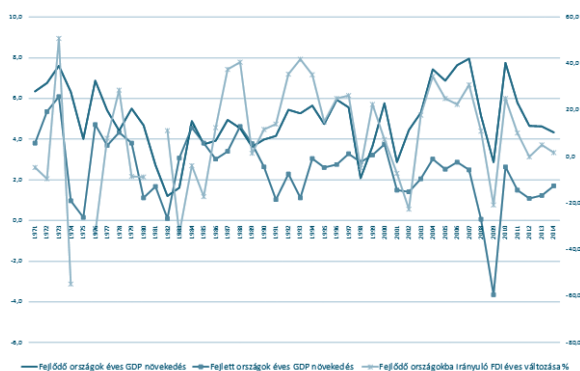
Az újabb csomópontválság az 1970-es évek olajárrobbanásaival jelentkezett, amikor a magasabb termelékenységet biztosító mikroelektronikai alapú technológiák idejét múlttá tették a régi szerkezetet. Korszerűtlenné váltak az állami beavatkozásra épülő gazdasági és szociális intézmények is, mert a szerkezetváltáshoz és az új technológiák által követelt és lehetővé tett tőkefelhalmozáshoz és -koncentrációhoz *korlátoktól mentes tőkeáramlásra* volt szükség. Ezért váltotta fel a neoliberalizmus a keynesi elveket. Beköszöntött az észak-atlanti centrum által vezetett kapitalizmus globalizációs, transznacionalista monopóliumok által szervezett szakasza, a transznacionális monopolkapitalizmus. A váltás költségeinek dandárját ismét nem a centrum állta. A tőkevesztések csökkentését, az új struktúra felépítéséhez szükséges pótlólagos erőforrásokat most az olajimportőr fejlődő országok eladósodása biztosította: itt lehetett felhasználni a nekik eladott tüzelőanyagokból származó és befektetésre váró ún. petrodollárokat részben befektetés (elavult technológiák átadása – környezetszennyező termelés kitelepítése), részben hitelezés formájában, amit ezek az országok megint csak a fejlettek leszálló ágban lévő termékeinek és technológiáinak megvásárlására fordítottak, egyebek mellett a betelepülő multiknak nyújtott adókedvezmények formájában is. Ezen felül az elektronikai kutatásokat a centrumban közvetve és közvetlenül jelentős állami pénzek és kedvezmények támogatták. Az 1980-as évek elején az USA-ban, az Egyesült Királyságban, Németországban és Franciaországban az állam a nemzeti K+F-kiadások 40-50%-át fedezte (jelenleg ez az arány 30-35%), a privát szektor K+F-tevékenységének pedig 15-30%-át finanszírozta (jelenleg 5-10%).²

² Eurostat Database, Total intramural R&D expenditure (GERD) by sectors of performance and source of funds [rd_e_gerdfundg].

1.2. A MAI CSOMÓPONTVÁLSÁG ÉS ELHÚZÓDÁSÁNAK OKAI

A következő csomópontválságig tartó közel három évtized a szabad tőkeáramlás, a transznacionális vállalathálózatok és értékláncok kiépülésének időszaka, ami a *tőkeakkumulációs ciklusok soha nem látott globalizálódását* hozta magával: a ciklus (a Juglar-féle 7-11 éves „business cycles”) szakaszai időben egybe, térben pedig szétcsúsznak. Ez azt jelenti, hogy az intenzív – innovációs – szakasz a centrumországokban zajlik, de az ottani heves, monopolisztikus verseny miatt az extenzív (expanzív, innovációt elterjesztő) szakasz igen hamar kikerül a perifériákra és félperifériákra, miközben a centrumban már új innováció születik. A periféria gazdaságának fellendülése pozitívan hat vissza a centrumra, miközben olcsó termékeivel versenyt is jelent a centrum számára és újabb innovációra ösztönzi azt. A termelés növekedési üteme – a növekedés alapvetően extenzív volta miatt – a perifériákon magasabb, mint a centrumban. Ez a növekedési különbség, valamint a fejlett országok ütemének tendenciális csökkenése, az 1970-es évek csomópontválságát követő három Juglar-ciklussal (1983-1991/2, 1992/3-2001/2, 2002-2008) együtt jól kivehető az 1. ábrán.

1. ábra: A GDP és a működőtőke-beáramlás éves változása a fejlett és a fejlődő országokban 1971-2014

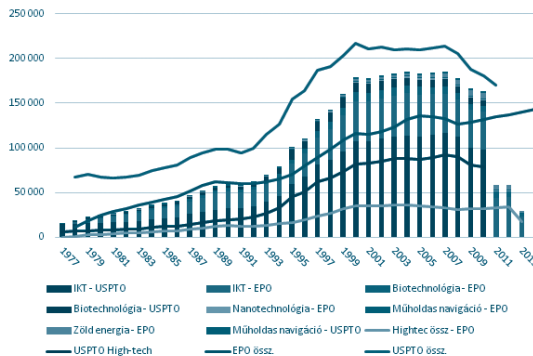
Megjegyzés: a változók alakulásának jobb láthatósága érdekében a kimagasló értékeket a diagramban nem tüntettem fel (a fejlődő országokba irányuló működőtőke növekedése 1975-ben 331,1%, 1981-ben pedig 222,2%).

Forrás: UNCTADstat Database

Az első Juglar-ciklus (1980-as évek) a mikroelektronikai technológiák (félvezetők) kifejlesztésére épült (államilag és az EU által is szponzorált kutatás-fejlesztési programok, mint az ESPRIT 1983-tól és az Euréka 1985-től), s ekkor jelentek meg az első generációs (analóg) mobiltelefonok is. A második ciklusban (1990-es évek) a digitális infokommunikációs technológia (IKT) játszott vezető szerepet (második generációs, digitális mobiltechnológia, internet, számítógéppel vezérelt tervezés, gyártás) a harmadik cikusból (2002-2008) azonban már hiányzott az innovációs véna. Az 1970-es évek csomópontválságát követő hosszúciklus (a három Juglar-ciklust felölelő ún. Kondratyev-hullám) technológiai paradigmája a mikroelektronika volt, amely a számítógépek és egyéb elektronikus eszközök összekapcsolásával érte el zenitjét. Amíg ez a technológia kialakult, az innovációk száma az IKT-szektorban köszönhetően nőtt (2. ábra). Az ezredfordulóra

azonban ez a technológiai paradigma kimerült, az innovációs lendület megtört, a csúcstechnológiai szabadalmak száma stagnált, sőt az utóbbi években már csökkent. Az Európai Szabadalmi Hivatalba (EPO) beadott szabadalmi kérelmek számának emelkedése is inkább csak a feltörekvő perifériáknak, elsősorban kínai, másodsorban dél-koreai kérelmezőknek köszönhető – amiben a centrum már említett pozíciójának megrendülése, vagyis a világrendszer válsága is tükröződik.

2. ábra: Az Európai Szabadalmi Hivatalba beadott kérelmek és az USA Szabadalmi és Védjegyhivatal (USPTO) által megadott szabadalmak száma főbb szektorok szerint, 1977-2013

Forrás: Eurostat, Science and technology, Intellectual property rights.

Fontos leszögezni, hogy az 1970-es évek csomópontválságát követő hosszú ciklus (más néven Kondratyev-hullám) lényegében már az ezredfordulóra kifulladt, amit a GDP-növekedési ütemek visszaesése (2001 harmadik és 2002 első negyedében negatív növekedés volt tapasztalható az USA-ban), az FDI-áramlás, illetve a nemzetközi felvásárlások és fúziók értékének csökkenése, valamint az innováció már említett megtorpanása is jelzett. Az adott termelési szerkezetben a tőkék már nem voltak profittal befektethetők, ezért a bankokban parlagon heverték (mint az 1970-es évek olajárrobbanása idején a petrodollárok), illetve a látszólag nagyobb hozamú pénzügyekbe áramlottak.³ A bankbetétekből hitel lett, a befektetési alapokban felhalmozódott pénzből termelésfinanszírozáson keresztül kínálat, a kettő egymást gerjesztő viszonyából pedig ún. „eszközbuborék”. Fellendült az ingatlanpiac és a fogyasztási cikkek gyártása – de mindez immár hitelből. A hitelboom lehetővé tette, hogy olyan piaci szereplők (egyének, vállalatok, államok) is vásároljanak, akiknek a piaci rendszer „rendes működése” ezt nem tette volna lehetővé. És

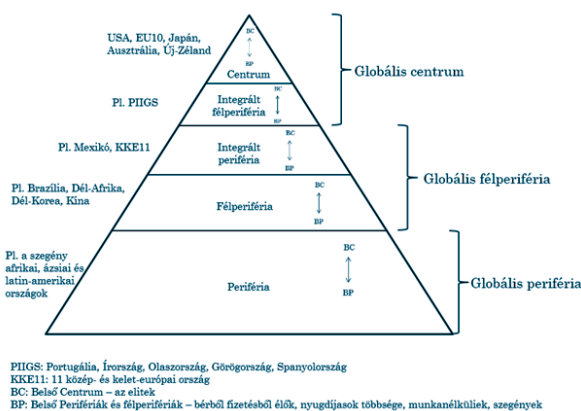
³ Fontos megjegyezni, hogy a pénzügyekben nem keletkezik profit, hiszen a reálfedezettel nem rendelkező pénz, értékpapír – mint tudjuk – semmit sem ér. A pénzügyekben legfeljebb újraosztani lehet a jövedelmeket (mindenelőtt a profitot, de a lakossági megtakarításokon keresztül a bért is), illetve az új értéket a profit és a bér között. Ezen felül a pénzügyekben csak látszólagos (időleges) nyereséget lehet produkálni, az olyan pilóta-játékokon keresztül, mint a derivatíva-piacok.

éppen ezért, ezek a hitelfelvevők olyan jövőbeli jövedelmet költöttek el, amely nem létezett, nem létezhetett a jövőben sem.

Ez a fellendülés tehát légvárra épült, „pszeudo-növekedés” volt. Amikor már mindenki felvette a hitelt, aki akarta – és ezek sokan voltak, mert a fölös tőke felhalmozódása miatt a hitel olcsó volt és a bankok, pénzüzetek tukmálták – a vásárlók ismét elfogytak, vagyis a piacok másodszor is telítődtek. A kereslet növekedése megtorpant, a termelés lendülete megtört, az ennek nyomában járó munkanélküliség a kereslet további csökkenésével tovább súlyosbította a helyzetet, a hitelek elkezdtek bedőlni s elindult a lefelé tartó spirál. Mindeközben azonban a válság eredeti vesztesége (ti. az értékesületlen tőkék tömege) átkerült a hitelfelvevők, többnyire a bérből, fizetésből élők, valamint a bankmentő államok oldalára. Ez utóbbiak viszont a megszorítási politikákkal ismét csak a bérből és fizetésből élőkre terheltek/terhelik (vissza) a válság költségeit. Ezt a fölös tőkék pénzformában történő felgyülemelésével kezdődő, a tőke igényei szerint zajló, nagyrészt spontán – bár a kormánypolitikákkal általában támogatott – piaci mechanizmust nevezem *válságáthárításnak*.

A válságáthárítás nem új jelenség a kapitalista világgazdaságban, csakhogy most van egy húsba vágó különbség. Míg a megelőző csomópontválságok idején a centrumtőkének sikerült jórészt a centrumon *kívülre* hárítani a terheket – a Nagy Depressziót követően a II. világháború révén, az 1970-es években a fejlődő országok eladósodása (eladósítása) formájában –, addig a válságáthárítás a 2000-es években – a 2008-at követő válságmenedzsment idején is – magán a centrumon *belül*, a belső társadalmi perifériák, illetve a centrum által *integrált félperifériák* (PIIGS⁴) vonatkozásában zajlott, zajlik.

3. ábra: A globális kapitalizmus hierarchiája

Forrás: saját készítés

4 PIIGS: Portugália, Olaszország, Írország, Görögország, Spanyolország angol nevének kezdőbetűi.

A válság tehát oda koncentrálódott, ahol keletkezett: a globális kapitalizmus magjába (innen terjedt át a világgazdaság perifériáira). Annak, hogy a válság „a centrumba ragadt”, a legfontosabb okai a következők:

A globális perifériákon olyan változások indultak be, amelyek szűkítették a centrumtőke mozgásterét, illetve megakadályozták, hogy e mozgáster a szükséges mértékben bővüljön (v.ö. Latin-Amerika baloldali fordulatai, Kína és más feltörekvő gazdaságok saját bázisú fejlődése, növekvő áru- és tőkeexportja).

A tőkemozgás szabadságára épülő rendszerben *szükségszerűen* bekövetkező pénzpiaci liberalizáció (ld. Gramm–Leach–Bliley Act, 1999-ben) segítette nagyra fújódni az eszkbuborékokat. Itt semmiképpen nem gazdaságpolitikai hibáról van szó, mint azt előszeretettel ismétlik szakmai körökben, hanem arról, hogy a bankokat nem lehetett a szigorúbb szabályozás (az 1933-as Glass–Steagall Act) fenntartásával versenyhátrányba hozni az addigra elszaporodó „innovatív” pénzügyi intézményekkel szemben. A pénzügyi liberalizáció jócskán megkönnyítette a belső és integrált félperifériák és perifériák bevonását a spontán piaci áthárításba (hitelezésbe).

A munkaerőpiaci liberalizáció kibontakozása csökkentette a centrum munkásosztályának (bérből, fizetésből, segélyből élőinek) védelmét és serkentette a migrációt, leszorította a bér/GDP arányt az integrált perifériákon (ahol nem, ott ez versenyhátrányt és állami eladósodást generált), sőt a centrumban is. Ezzel egyfelől megteremtette a hitel iránti szükségletet, másfelől kedvező befektetési feltételeket kínált a centrumtőke számára.

Végül az egyik legfontosabb, ami a válságáthárítást internalizálta a centrumban és a válságot elmélyítette Európában, az euró. A közös valuta ugyanis felpörgette a tőkeáramlást azzal, hogy megkönnyítette a megtakarításoknak a különböző inflációs rátájú országok közötti áramoltatását, lehetővé tette, hogy a befektetők az alacsony kamattal (negatív reálkamattal) felvett euróhiteleket busás profittal fektessék be az integrált félperifériákon, ahol az árak a fellendülés miatt gyorsabban növekedtek, mint a centrumban (a német nyugdíjasnak a német bankban értékpapírokba fektetett pénze a spanyol ingatlanpiaci befektetések magas hozama alapján gyarapodhatott).

Összefoglalva: a 2000 és 2007 között – tehát amikor a válság technológiai értelemben már bekövetkezett (az innováció megtorpant) – a külső válságáthárítás lehetőségei az észak-atlanti centrum számára összeszűkültek, miközben a feltételek kedveztek a belső áthárításnak. Ez azt jelenti, hogy a válság terhét a centrumnak kellene viselni, például úgy, hogy „lenyeli” integrált perifériáinak veszteségeit, ám ez bajos dolog. Kényelmesebb lenne a centrum számára a mindenféle perifériák erőforrásait használni e célra, amire a centrum törekszik is, (ld. pl. a görög esetet, ahol a centrum intézményes hitelezői, az IMF, az Európai Központi Bank, az Európai Bizottság, a német pénzügyi vezetés stb. nem hajlandók leírni az államadóságot).

Ezért olyan „aggasztó” a feltörekvő országok, mindenekelőtt Kína versenye a globális centrum számára: korlátozza a válságáthárítás lehetőségeit s így a centrumtőke felhalmozását nemcsak ezeken a perifériákon, de mindenütt, ahol e feltörekvők termékeikkel megjelennek. A globális architektúra e „megbillenése”, súlypontjának keletre tolódása a világrendszer válságának nyilvánvaló jele. Kína azonban nem kínál alternatívát az észak-atlanti modellel szemben. Ez azt jelenti, hogy még ha át is venné a centrum szerepét az ázsiai kapitalizmus, s ezzel a világrendszer-válságra valamiféle választ adna, attól még a technikai-intézményi változásokat követelő csomópontválság nem oldódna meg.

A jelenlegi centrum viszont csak akkor őrizhetné meg globális, vezető szerepét és konszoli-

dálhatná az általa vezetett világrendszer, ha maga váltana modellt, amivel az őt belülről gyengítő fő bajokat (a tőkefelhalmozási kényszer szülte növekvő egyenlőtlenségeket) egy egészen új intézményi-társadalmi rend létrehozásával ki tudná küszöbölni. Ilyen irányú változásnak azonban nincs jele. A harc továbbra is a tőkefelhalmozási lehetőségekért folyik. Így aztán hiába a sok, jobbára civil tiltakozás, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió közötti szabad áru- és tőkeáramlást és a transznacionális tőkének az állami beavatkozással szemben jogi védelmet biztosító Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerségnek (TTIP), és általában a további liberalizációnak az adott rendszeren belül nincs alternatívája – a válságkezelés miatt némiképpen megerősödő protekcionista vonások ellenére sem. A protekcionista intézkedések egy részét egyébként máris visszavonták (a bankmentés során privatizált bankokat reprivatizálták), más részük éppen halványulóban van (Kína nem „már” hanem „még” alkalmazza az állami gazdaságfejlesztés történelmileg mások által is alkalmazott módszereit).

Mіндеzt is jelenti, hogy a regionális integrációk jelentősége halványul, illetve átadja helyét a globális status quo-t kihívó stratégiai szövetségeknek.

AZ EURÓPAI UNIÓT FESZÍTŐ ELLENTMONDÁSOK

A regionális integrációk szükségszerűen hordoznak kirekesztő elemeket a kintlévőkkel és korlátozásokat a tagokkal szemben, ezért a globalizációban anakronisztikussá váltak. Ráadásul nemcsak a globális szint áll ellentmondásban a regionálissal, hanem a nemzeti is.

Az európai integrációt a kezdetektől fogva ellentétek feszítik, amelyeket az 1970-es évek válságáig tartó „arany évek” azért tudtak elfedni, mert egyrészt a nyugat-európai jólét az akkori jó konjunkturális, stabil monetáris és geopolitikai helyzetben még finanszírozható volt, másrészt, mert az európai integráció akkoriban még viszonylag hasonló fejlettségű országokat foglalt magában. Az Európán belüli ellentmondások politikai ellentétek formáját öltik, de alapvetően gazdasági jellegűek, amelyek a *fejlettség-fejletlenség, lemaradás-utolérés* dichotómiáiból születnek. A termelőeszközök magántulajdonára épülő társadalomban e kettősségek a tőkefelhalmozásra való képesség különbségeiben öltenek testet. A tőkefelhalmozási lehetőségekért folyó piaci, politikai, jogi és propaganda-küzdelmek – amelyek visszatérő jelleggel fegyveres harcok formáját is öltik Európában és a világ más tájain is (dél-szláv háború, Ukrajna, arab-tavaszi, Szíria stb.) – az egyes országok elitjein belül és az azok között dúló pozícióharcokat takarják. Ebben a küzdelemben a történelmi elmaradottságot hurcoló országok rendre alul maradnak. Akár olyan formában is, hogy – mint például Írország – sikerrel betagozódnak a globális tőkerendszerbe, s mindaddig, míg kedvező telephelyül szolgálnak a fejlett országok vállalatai számára, a makrogazdasági adatok szintjén a fejlett országok klubjának tagjaként tarthatók számon.

Amikor az Európai Unió fejlődését a bővülés és mélyülés egybefonódó hullámaival írjuk le, akkor csak más megfogalmazást adunk a piaci szabadság, a szabad tőkeértékesülés lépésről lépésre történő kibontakozásának. A nemzeti szabályozások szupranacionális szintre emelése is ezt szolgálja: a tőke mind nagyobb területen mind szabadabb, aminek hasznát a legnagyobb tőkék fölözik le, és ezért a folyamatot elsősorban ezek is szorgalmazzák – ld. az európai „kereszkasztal” vállalatok (ERT) szerepét az egységes piac létrejöttében [Cowles 1995].

Ugyanakkor a szupranacionalizmus fejlődése – az elkülönültség és magánérdek alapú verseny-társadalomban – elkerülhetetlenül felhorgasztja a helyi, nemzeti ellenérdekeket. Napjaink-

ban a nacionalista, szélsőjobboldali, kirekesztő nézeteket hirdető pártok népszerűsége nő, az EU népszerűsége pedig rohamosan csökken: 2004 őszén az uniós állampolgároknak még 50%-a bízott az EU-ban, 2016 tavaszán már csak 33%-uk. 2016 júniusában a válaszadók több mint fele volt elégedetlen azzal, ahogy az EU egy sor fontos problémát (pl. terrorizmus, munkanélküliség, adócsalás, migráció, demokrácia stb.) kezel [Unger–Ziegler 2016]. A nemzeti politikuskokba vetett bizalom is gyengül ugyan, de kevésbé: saját országuk kormányaiban az emberek 34%-a bízott 2004 őszén, és 28%-uk 2016 tavaszán. Elolvadt az EU jövőjét optimistán látók aránya is: a 2007-es 69%-kal szemben 2016 tavaszán már csak 50%, miközben a pesszimisták aránya 24%-ról 44-re nőtt [DG COMM 2016: 14, 19].

A 2008-as válság felszínre dobta az EU immanens ellentmondásait, elsőként az eurózóna váltsága formájában. Mint azt már évekkkel ezelőtt kifejtettem [Artner 2010] – az aranystandard és a dollárstandard esetéhez hasonlóan a fix árfolyamrendszer fenntartásának terhet viselő, tipikusan gyengébb és ezért versenyképességük fenntartása végett belső leértékelésre (vagyis bércsökkenetésre) kényszerülő szereplőknek (az aranydeviza estében ez az USA volt) előbb-utóbb el kell hagyniuk a rendszert, hacsak egy világpolitikai földcsuszamlás azt még előbb el nem söpri. A lemaradók felzárkóztatása, vagyis az országok közötti jelentősebb jövedelemújraelosztás nélkül a gyengébb tagországok nem képesek megfelelni a fix valutaárfolyam követelményeinek, hiába ragaszkodnak hozzá – mint azt Görögország az aranystandard kapcsán már 1932-ben megtapasztalta (mégsem tanult belőle). A valuták feladata, hogy árfolyamukkal kifejezzék az egyes nemzeti munkák értékének (versenyképességének) viszonyát. Ezért a fix valutaárfolyam-rendszer fenntartása hosszabb távon *még a fejlett országok csoportja számára is lehetetlenség*, hiszen versenyképességük viszonya az idők során szükségképpen módosul, amit közös valutájuk értelemszerűen nem tud kifejezni. Ilyenkor „belső leértékeléssel” (az árak és bérek csökkentésével) kell visszaigazítani a korábbi arányokat, ami gazdasági-társadalmi válsággal jár. Ennek megnyugtató kezeléséhez külső segítség kell, tehát ismét az országok közötti jövedelem-újraelosztásnál lyukadtunk ki. Hogy ez kapitalista viszonyok között mennyire lehetetlen, azt éppen a modern szabadversenyos kapitalizmus szülőhazájának, az Egyesült Királyságnak az EU-hoz fűződő viszonya bizonyítja a legjobban (ld. később).

Úgy tűnik tehát, hogy az Európai Unió az euróval elérte fejlődésének csúcspontját, ahonnan az addigi pályán már nem képes tovább haladni, s így visszabomlik. A nemzeti jogkörök fokozatos szupranacionális szintre emelése elvont értelemben a tőkefelhalmozás szabadságát, konkrétan pedig a legnagyobb tőkék érdekét szolgálja. Így ez a projekt nem adható fel a tőkerendszer feladása nélkül.

Ez azt is jelenti, hogy a sokak által jósolt kétébességű EU-val nem megoldódnak, hanem intézményesülnek az ellenmondások. Ráadásul nem egészen világos, mit értenek „két- (vagy több-) sebességű EU-n”. Az ötlet eredetileg Wolfgang Schäuble-tól és Karl Lamerstől származik [Lamers–Schäuble 1994], akik már 1994-ben azt javasolták, hogy az integráció mélyítésével a „mag”-Európa (Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, Németország) gyorsabban haladjon előre, hogy aztán ezzel majd maga után húzza a többi. Ha alaposan átgondoljuk, ez a kép kissé zavaros, hiszen amit húznak és ami húz, azok szükségszerűen egy sebességgel haladnak, csak a húzott elem valamivel mindig hátrébb tart. Ez viszont azt is jelenti, hogy Schäuble-ék víziójában nincs utolérés. Ha mégis, akkor az utolérőknek kell gyorsabban fejlődniük, mint a „mag”-nak.

Manapság már az euróövezeti tagság jelenti a nagyobb, a kint maradás a kisebb sebességet [v.ö. Inotai 2016]. Azt gondolhatnánk, hogy a nagyobb sebesség azzal jár, hogy a szorosabban

integrálódó, vagyis eurózóna-tag országok sikeresebbek, mint a kint maradók. Az adatok azonban zavarba ejtően másról tanúskodnak. Az Eurostat adatai szerint 1999 óta az eurózónán kívüli tagországokat is magában foglaló EU28 átlagos egy főre jutó vásárlóerőparitáson számolt GDP-je jobban nőtt, mint a mindenkori eurózónáé: az előbbi az 1999-es szint 157%-án állt 2015-ben, míg az utóbbi csak 144%-on.⁵ Hasonló mondható el a termelékenység növekedéséről: az EU28 esetében ennek éves növekedése 1999 és 2015 között két év kivételével mindig magasabb volt, mint a mindenkori eurózóna országainak átlaga.⁶ Továbbá az EU28 átlagában az elmúlt másfél évtizedben mindig alacsonyabb volt az eladósodás GDP-hez mért aránya, mint az eurózónában. Mindez a nem-eurózóna országok jobb teljesítményére utal. Mint ahogy az is, hogy körükben a munkanélküliség alacsonyabb volt a válság előtt, kevésbé nőtt a válság hatására és gyorsabban csökkent az utóbbi években, mint az eurózónában.⁷

3. A BREXIT HÁTTERE ÉS HATÁSA

Azok az elhamarkodott elemzések, amelyek a brit kiválásnak az Egyesült Királyságra (EK) gyakorolt, sokféle módon végzetes hatásáról szólnak, nem sok hitelt érdemelnek. A brit kiválás ugyanis nem érinti rosszabbul az Egyesült Királyságot, mint az Európai Uniót [Summers 2016]. Az Unió gyakorlatilag már a Brexit megszavazása előtt a bomlás útjára lépett. Gondoljunk például a görög válság visszatérő hullámainra, a nemzetek közötti szolidaritás hiányára akár a közös költségvetés bővítése és elosztása, akár a migráció kezelése kapcsán.

A brit népszavazás eredményében tulajdonképpen nincs semmi meglepő: egy eleve rossz házasságnak vetett véget. A brit társadalom kezdettől fogva körülbelül egyenlő arányban oszlott meg a tagság kérdése körül, s az ellenzők tábora már 1973-ban is kicsivel meghaladta az igelőkét [Associated Press 2016]. 1974 májusában a britek 40%-a örült volna a közös piac felbomlásának az akkor 9 tagország 13%-os átlagával szemben [CEC 1974: 19]. Ez egyáltalán nem olyan megbotránkoztató, mint amilyennek első látásra tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy az idő végül is a briteket igazolta. Az EU „egységes piaca” – tehát az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása – 1993-tól valósult meg. Két évtized múltán a Bizottság a „fő eredmények” sorában első helyen említi, hogy 2008-ban az EU GDP-je 2,13%-kal lett volna alacsonyabb az egységes piac nélkül [EC 2012: 13]. Ez kevesebb, mint évi 0,13%-os átlagos plusz növekedést jelent. Ez volna olyan nagy eredmény?

Visszatérve a britekre: a csatlakozást követő évek sem adtak okot rá, hogy a mérleg az EU-tagság javára billenjen. Somai [2014a] felhívja a figyelmet, hogy a britek tagságának első évei az olajválsággal kezdődő világgazdasági válság idejére estek, s így nem eredményeztek gyorsabb gazdasági növekedést. Problémát jelentett az is, hogy mire az Egyesült Királyság az EU tagja lett, az unió intézményei és jogrendje már lényegében készen álltak a brit érdekek figyelembe vétele nélkül. (Hasonló mondható el a kelet-európai csatlakozásról és a kelet-európai félperifériás országok érdekeiről is.) Részben ez az oka annak, hogy az Egyesült Királyság a későbbiek során kima-

5 Eurostat Database, Main GDP aggregates per capita [nama_10_pc].

6 Eurostat Database, Labour productivity and unit labour costs [nama_10_lp_ulc].

7 Eurostat Database, Unemployment by sex and age - annual average [une_rt_a].

radt egy sor közösségi rendszerből. Így nem írta alá a szociális chartát, nem lett tagja a schengeni övezetnek (ahogyan Írország sem) és felmentést kapott az alól is, hogy vállalnia kelljen az euró valamikori bevezetését (Dániával együtt).

Gazdaságának strukturális jellemzői miatt az Egyesült Királyság az 1970-es évek végére az uniós költségvetés legnagyobb nettó befizetője lett. Ezt orvosolta 1980-tól a britekre szabott visszatérítési rendszer (rebate), amelyet a többi tagország finanszírozott. 2009 után a visszatérítés nélkül a britek nettó befizetései az EU-kasszába GDP-jük 0,5-0,6%-át emésztette volna fel, ami több, mint más nettó finanszírozó esetében [Somai 2014a]. A britek ezért nemcsak, hogy nem voltak érdekeltek az uniós költségvetés növelésében (az integrációs „mélyülésben”), hanem kifejezetten annak csökkentése volt előnyös számukra, ami be is következett a 2014-2020-as költségvetési keret esetében. Az sem tesz jót az integrációs kohézióknak, hogy a most futó költségvetési keretben azoknak a céloknak (kutatás-fejlesztés, versenyképesség) a súlya emelkedett meg, amelyeket elsősorban a fejlett országok nagy vállalatai tudnak kihasználni, s ebben is része volt a briteknek – természetesen más európai centrumországokkal együtt [Somai 2014b].

A brit kilépéssel a fejlett tagországok súlya az EU döntéshozatalon belül némiképpen gyengül, ami kedvez a perifériás tagországoknak. Másfelől azonban az Egyesült Királysággal a nemzeti szuverenitás aktív védelmezője is távozik, ami viszont egyes kérdésekben éppen ellenkező hatással járhat.

4. MI VÁRHATÓ?

A csomópontláság technológiai és intézményi megújulást követel, ám a jelenlegi csomópontváláság kitörése után 8 évvel e változások még mindig késlekednek.

Hiába hallunk elkápráztató tudósításokat a nano- és biotechnológia, a zöldtechnológiák⁸ termelésben, egészségügyben, közlekedésben stb. való használhatóságáról már régóta, a változások szele a gyakorlatban egyelőre nem érezhető. Ráadásul az új technológiák hasznáról, jövőjéről nemegyszer heves viták folynak, amelyek a laikus tömegeket legfeljebb befolyásolják, de nem informálják (ld. pl. a génmódosított termékek és egyáltalán a génmódosítás problematikája).

Vajon miért nem tér át a globális gazdaság centruma az új technológiai paradigmára, az annak megfelelő új termelési szerkezetre? Véleményem szerint – mint a korábbiakban kifejtettem – azért, mert szemben az előző csomópontváláságokkal, amelyek esetében sikerült a válság terhet jórészt a centrumon kívülre exportálni, jelenleg – egyelőre – ez még nem történt meg. A „békés” áthárítás lehetősége beszűkült. A háborús megoldás még nyitva áll, de erre a helyi háborúk, bármilyen intenzíven zajlanak is, nem elégségesek. A fölös tőkék lecsapolására, új erőforrások és piacok szerzésére alkalmas nagyobb katonai konfliktus esélye azonban nő, aminek számos jele van. Formálódni látszik egy új szövetség az EU-val és az USA-val szemben (Törökország–Orosz-

8 A legújabb technológiai előretörés a bitek világban (pl. beszéd felismerő számítógép, egymástól tanuló robotok, vezető nélküli elektromos autók), az energetikában (pl. nagyhatékonyságú napelemek, újrahasznosítható rakéták) a genetikában (pl. immunsejt-gyártás, DNS-tervezés, DNS-raktár) várhatók. Ld. MIT Technology Review, 10 Breakthrough Technologies 2016, <https://www.technologyreview.com/lists/technologies/2016/>

ország–Irán), ami mind a Közel-Keleten, mind Európában, mind pedig globálisan kielezi a nagyhatalmi szembenállást. Kína, amely lassan imperialista nagyhatalommá válva geostratégiailag is ellentétbe került az USA-val, szintén feladhatja tradicionális konfliktuskerülő magatartását, része lehet ennek az új orwelli játszmának, valószínűleg az orosz–török–iráni hármasszövetség oldalán (v.ö. Kína a katonai eszkaláció lehetőségére figyelmeztetett a hágai bíróságnak a fontos közlekedési útvonalat jelentő és természeti kincseket rejtő dél-kínai-tengeri felségjogok kapcsán hozott döntése után⁹ [The Guardian 2016]).

A fenyegetettség érzése, a fegyveres konfliktusok eszkalációjának, illetve a tartós európai béke megszűnésének lehetősége már nemcsak egyes szobatudósok agyának szüleménye. A német belügyminisztérium legújabb civil védelmi terve a lakosságot egy súlyos katasztrófa, fegyveres támadás, illetve az állam funkcióinak fennakadása esetére készíti fel, többek között azt tanácsolva, hogy mindenki fejenként 10 napra elegendő élelmiszert és jó minőségű vizet halmozzon fel otthonában [Gutschker 2016]. Ebben a helyzetben ideig-óráig megoldást hozna az ellenségeskedés felfüggesztése, például úgy, hogy az EU és az Oroszország vezette Eurázsiai Gazdasági Unió összefog – ennek valószínűsége azonban enyhén szólva csekély.

Nemcsak az új technológiai paradigma nem tört még át, de a csomópontválság megoldásához szükséges intézményi változások szele sem látszik: a világpiac és az EU intézményei (IMF, Világbank, WTO stb.) változatlan algoritmus szerint működnek, a piacon a monopóliumok hatalma rendületlen, sőt nő, s a problémákra tudományos körökben jobbra csak szűklátókörű, gyermekes javaslatok születnek. A DiEM25 nevű, 2015-ben a volt görög pénzügyminiszter, Janisz Varufakis által alapított mozgalom „demokratizálni” szeretné az EU-t, hogy „korlátozni lehessen a kapitalizmus legrosszabb, önpusztító erőit, és új távlatokat nyitni a társadalmi harmónia felé”¹⁰ – mindezt anélkül, hogy programjában szót ejtene a profittermelés mechanizmusáról és elkerülhetetlen következményeiről, vagy a termelőalapok – legalább egy részének – közösségi kézbe vételének szükségességéről.

Mások a béremelésben, európai minimálbér vagy feltétel nélküli alapjövedelem bevezetésében, illetve a jóléti intézmények kiterjesztésében látják a kapitalizmus megreformálásának, az európai projekt megmentésének zálogát [Van Parijs 2014, Pogátsa 2016]. A munka helyzetének ilyen javítása az adott keretek között azonban, véleményem szerint, „wishful thinking”. Egy lehetséges fellendülés is csak időlegesen emelné meg a béreket, illetve az életszínvonalat – ha egyáltalán megemelné. Az 1970-es évekkel nemcsak, hogy véget ért a béremelkedés és a jóléti állam terjeszkedésének néhány évtizedes általános tendenciája a fejlett országokban, de a kelet-európai rendszeralternatíva letűnésével és a tőke globális szabadságának megvalósulásával, a tőkefelhalmozás felgyorsulásával és az átlagprofitráta csökkenésével¹¹ nincs is többé mód erre. A tőkeértékesüléshez a bérarány szüntelen leszorítására van szükség, ami ellentmond a bérek tartós és a lehetséges életszínvonalal lépést tartó emelésének, az egyenlőtlenségek csökkentésének. A munka helyzetének romlása, az egységnyi munka árának csökkenése jellemzi világunkat, bár e tendencia sok szálon, nem mindenütt egyforma mértékben, adott helyen és időben – például az exten-

9 A dél-kínai-tengeren tapasztalható feszültségekről ld. még AFP-JIJI/kyodo (2016).

10 DiEM Manifesto, 4. old. https://diem25.org/wp-content/uploads/2016/02/diem25_english_long.pdf

11 A profitráta csökkenése sokat vitatott kérdés, amit egyebek mellett a megfelelő adatok hiánya is generál. A tendencia mindazonáltal kimutatható az USA esetében [Basu–Manolakos 2013, Artner 2014].

zív növekedésű perifériákon – béremelkedéssel tarkítva, mondhatni bűvópatakként bontakozik ki. Például úgy, hogy nő a rosszul fizetett, többnyire bevándorló munkások rétege (akik persze így is többet keresnek, mint otthon), és/vagy úgy, hogy a bérek nem tartanak lépést a leadott munkamennyiség vagy a termelékenység növekedésével, és/vagy úgy, hogy a munkáltatók által fizetett társadalombiztosítási járulékok csökkennek. Az 1980-as évek óta a fejlett országokban a bérek GDP-beli aránya hullámokon keresztül, tendenciálisan csökken, s ennek a bér munkások mindinkább individualizált munkaszervezetben dolgozó tömegei nem tudnak ellenállni.

A szakszervezetek tagsága és hatása számottevően zuhant az elmúlt évtizedekben a fejlett országokban [Bernaciak et al. 2014, Domhoff 2013, Fujimura 2012], a szociáldemokrácia a gid-densi harmadik út felől egy kis kerülővel neoliberalissá vált. A tőke intézményei (pártok, média, IMF, Világbank, EU, WTO, NATO stb.) távol állnak a demokráciától, a társadalom nem gyakorol felettük ellenőrzést. Mégis roppant erejűek, kormányozni pedig az tud, aki erős. Ezért kiváló ideológiai fegyver lett a globálissá vált tőke és szellemi támogatói kezében „a demokráciával” azonosított képviseleti (liberális) demokrácia misztifikálása, a bukott kelet-európai rendszeralternatíva „antidemokratikusnak” bélyegzése. Ez a propaganda, amelynek kifejlett formája a fasizmus és kommunizmus egybemosása és a kommunista szervezetek (gondolatok, célok) törvényi betiltása, sikeresen akadályozza és elrettenti a munkát az erős érdekvédelmi, képviseleti szervezetek létrehozásától és radikális követelések megfogalmazásától.

A kapitalizmus az 1929-33-as csomópontválságok után szervezett (jóléti) kapitalizmussá vált, az 1970-es évek csomópontválságából pedig neoliberalis (a transznacionális monopóliumok által dominált) kapitalizmusként emelkedett ki. Ezzel – a hegeli abszolút szellemhez hasonlóan – tulajdonképpen visszatért kiindulópontjához, a szabadversenyos kapitalizmushoz, de egy jóval magasabb, fejlettebb szinten: nagyobb tőkékkel és fejlettebb piaci intézményekkel, a transznacionális monopóliumok érdekének megfelelően alkotva meg és intézményesen biztosítva a globális, államok feletti szabadversenyt és a szabad, szociális és ökológiai szempontoktól nem korlátozott tőkefelhalmozást. Kérdés, vajon van-e további lehetőség a tőke szabadságának kiterjesztésében? Milyen intézményi megújulás jelentené a csomópontválságból való kilábalást? Mi jöhet a globalizálódott, törvénybe iktatott, intézményekkel és fegyverekkel védett transznacionális szabadverseny után?

Az eddig elmondottak alapján véleményem szerint a következő lehetőségekkel lehet számolni a jövőben:

A globális kapitalizmus minden jellemzője fennmarad, a polarizáció tartós és hathatós enyhítésére, nemzetek és osztályok közötti újraelosztásra nem kerül sor. A tőkék közötti, valamint a munka és a tőke közötti ellentétek kiéleződnek, ami nemzeti és vallási ellentétek köntösében jelenik meg. A transznacionális tőke érdekei (az általános tőkeérdek) továbbra is meghatározzák a globális intézményeket: a „*még több kapitalizmus*”, a *tőke szabadságának fokozása, a liberalizmus további kiterjesztése* (CETA után TiSA¹², TTIP), következik. Jelenleg nincs szervezett erő, ami ezt megállíthatná, holott e folyamatok a globális egyenlőtlenség további növekedése irányába fognak hatni. Az egyenlőtlenségek csökkentése a jövedelmek, vagyonok és termelőalapok nem-piaci,

12 A CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement) az EU és Kanada közti „piacösszenyitő” megállapodás. A TiSA (Trade in Services Agreement) jelenleg 23 WTO-tag, köztük az EU egyezménye lesz a szolgáltatás-kereskedelemben liberalizációjáról.

tervszerű, az ember és a természet szükségleteit szem előtt tartó újraelosztását igényelné – kezdve természetesen az állam és a transznacionális vállalatok *társadalmi ellenőrzés* alá vonásával. Erre csak a termelőeszközöket működtető közvetlen termelők szervezetei lennének képesek, csakhogy ilyenek gyakorlatilag nincsenek.

A tőkeveszteségek áthárítási lehetőségeinek beszűkülése, a válságnak a globális tőkerendszer centrumában és integrált félperifériáin koncentrálódása azzal jár, hogy a tőke és államai még hevesebben kénytelenek védeni és kiterjeszteni piacaikat és geostratégiai pozícióikat, ami a fegyveres konfliktusok eszkalálódásával, új „tömbösődéssel” járhat, és akár új világháborúba torkollhat. A globális vezető pozícióját – joggal – veszélyeztetve látó USA külpolitikája sem fog változni – annak elsőszerű célja az USA geopolitikai érdekeinek védelme marad – akármit is mond most az elnökválasztás hevében amúgy is össze-vissza beszélő Donald Trump [Timm 2016].

Időközben a munkára nehezedő nyomás fokozódni fog, az „oszd meg és uralkodj” elv gyakorlati alkalmazása erősödik. A bérarány további leszorítására jól jön a bevándorlók áradata. A társadalmi feszültségek növekedése és a terrorista fenyegetettség a demokrácia és az emberi jogok további korlátozásával jár – logikus folytatásaként azoknak a folyamatoknak, amelyek az USA-ban a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után indultak be (ld. az Emberi Jogok Európai Egyezményének felfüggesztését 2015 novemberében Franciaországban majd 2016 júliusában Törökországban). Mindezt lekövetik a politikai változások részben kormányváltások révén, részben úgy, hogy lehull a fügefalevél a különböző, magukat „demokratikusnak” és „szociálisnak/szocialistának” nevező régi és új politikai irányzatokról, formációkról. Egyre inkább egyfajta *preventív fasizmus* intézményei épülnek ki, amelyek a terrort még nem intézményesítik a legfelsőbb állami szinten, de helyenként megengedik. Az USA-ban ma már nyílt rendőri terrort alkalmaznak a lecsúszott társadalmi rétegekkel szemben, ami a médiában rasszista polgárháborúként jelenik meg, holott a vétkes rendőrök között is vannak feketék, és a lelőtt áldozatok között jóval több a fehér – bár a feketék lakossági arányukhoz képest kétségtelenül fölültreprezentáltak az áldozatok között [McWhorter 2016]. De a terror valójában a lecsúszott, és ezért a társadalmi „rendet” védő rendőrökkel szemben ellenséges rétegeket hivatott kordában tartani. A terror egymást gerjesztve erősödik mindkét oldalon – a leáldozóban lévő világrendszer kedvezményezettjeivel szemben és ezek oldaláról a kárvallottakkal szemben. E tekintetben szimbolikus, hogy John McWhorter, a Kolumbia Egyetem professzorának imént hivatkozott cikke az amerikai rendőri erőszakról éppen aznap jelent meg a Time Magazinban, amikor egy terrortámadásban 85 ember veszítette életét Nizzában.

Ami Európát illeti, az integráció mélyülése megáll, sőt, a bomlás további jelei fognak mutatkozni (pl. migráció-ügyben), a monetáris unió lassú haldoklása folytatódik, valószínűleg a Grexittel. A történelem úgy fogja feljegyezni ezeket az éveket, mint amelyek nemcsak az európai integráció válságát hozták, hanem a nagy bevándorlási hullámmal friss vért, fiatalodást és olcsó munkaerőt biztosítottak Európa számára. Ez növelte a régió vállalkozásainak versenyképességét, de segítette a válságba jutott technikai-intézményi rendszer továbbélését is és egyben kiélezte nemcsak az országok közti, hanem a munkásosztályon belüli ellentétek is. Ez utóbbiak pedig, a globális világrenddel szembeni elégedetlenség jeleként tartóssá váló terrorista fenyegetettség „kezelésével” együtt az európai munkásosztály kordában tartására is alkalmasak voltak.

Az Egyesült Királyság bilaterális szabadkereskedelmi egyezmények kötésével biztosítja majd a globális gazdaságba ágyazódását – saját nemzeti érdekei mentén, immár nagyobb mozgástérrel, hűen tovább hordozva az individualista szabadpiaci gazdaság zászlaját. Például azzal is, hogy a

szigetország továbbra is adóparadicsom lesz.¹³ Az EU-val vagy külön egyezmény keretében, vagy a legnagyobb kedvezmény elve alapján, vagy a TTIP-hez kapcsolódva folytatja majd együttműködését.

Az ázsiai kapitalizmus sem mutat más képet, mint észak-atlanti társa. Kína piaci fejlődése hasonló eredménnyel jár: egyenlőtlenségek növekedése, eszkbuborékok, eladósodás, amelyek gazdasági válságot készítenek elő. Így aztán a globális kapitalizmus csomópontválságát az sem oldaná meg, ha a ma észak-atlanti vezetésű világrendszer ázsiai központúvá válna – ami persze békés úton aligha lehetséges.

ÖSSZEGRÉS

Egyszerre élünk csomópont- és világrendszer válságot, aminek egy-egy mozzanata a Brexit, illetve az európai projekt megfeneklése. A helyzet az észak-atlanti kapitalizmus formaváltásáért kiált, vagy egy új, a kapitalizmust meghaladó társadalmi rendszerért. Ha a jelenlegi centrum nem újul meg, helyére más erőközpontok (pl. a Kína vezette „ázsiai kapitalizmus”) sikerrel aspirálhatnak, ami akár globális fegyveres összetűzéshez is vezethet. Pusztán a centrum eltolódása a csomópontválságot nem oldaná meg. A tőkefelhalmozás szabadságának jelenlegi fokán a megújulás nem várható valamiféle „belső ugrástól”, mert a transznacionális tőke már nem korlátozható, így a felhalmozást szolgáló liberalizáció („még több piac”) folytatódni fog, ami az egyenlőtlenségek fokozódásával jár.

A globális kapitalizmus nem képes azt produkálni, ami a néptömegek bizalmához kell: stabil növekedés, gazdagodó és szélesedő középosztály, alacsony munkanélküliség, perspektíva, biztonság. A kelet-európai szocialista kísérlet bukásával és a szocialista gondolat kriminalizálásával a tömegek szemében sikerült alternatíva nélkül hagyni a kapitalizmust. Így viszont nincs más, ami az elégedetlenségeket és a félelmeket becsatornázhatná, mint a radikális nacionalista-kirekesztő, klerikális, a demokráciát korlátozó, tekintélyelvű jobboldal, a piaci nyereszkeedésért folyó harcot nemzeti köntösbe öltöztető „*preventív fasizmus*”, annak beláthatatlan következményeivel együtt. Az aggasztó jövő csak a tőkefelhalmozás *leállításával*, a tulajdon – mindenekelőtt a transznacionális vállalatok tulajdonának a – társadalmisításával, a termelés társadalmi ellenőrzés alá vonásával kerülhető el.

¹³ Az Egyesült Királyságban 2015-től a profitadó 20%-ra csökkent, az országban működő multiknak pedig nem kell adót fizetniük tengerentúli befektetéseikből származó osztalékaik után [Peston 2014].

HIVATKOZÁSOK

- AFP-JIJI/kyodo (2016): *Beijing vows 'decisive response' to South China Sea provocations, shoos Filipino fishermen*. <http://www.japantimes.co.jp/news/2016/07/15/asia-pacific/beijing-vows-decisive-response-south-china-sea-provocations-shoos-filipino-fishermen/#.V8AdyJvP-jA>. Lekérdezve: 2016.08.01.
- Artner A. (2010): *Az euró és a vörösiszap*. <http://artnera.blogspot.hu/2010/12/az-euro-es-vorosi-szap.html> Lekérdezve: 2016.07.15.
- Artner A. (2014): *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó: 312.
- Associated Press (2016): *Britain joins EU in 1973*. <http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3658942/Britain-joins-EU-1973.html> Lekérdezve: 2016.08.12.
- Basu, D. – Manolakos, P. T. (2013): "Is there a tendency for the rate of profit to fall? Econometric evidence for the US economy 1948-2007" *Review of Radical Political Economics* 45(1): 76-95.
- Bernaciak, M. – Gumbrell-McCormick, R. – Hyman, R. (2014): *Trade Unions in Europe. Innovative Responses to Hard Times*. <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/10688.pdf> Lekérdezve: 2016.07.04.
- CEC (1974): *Euro – barometer. No1. April – May 1974. Commission of the European Communities*. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb1/eb1_en.pdf Lekérdezve: 2016.07.06.
- Cowles, M.G. (1995): "Setting the agenda for a new Europe: the ERT and EC 1992" *Journal of Common Market Studies* 33(4): 501-526.
- Davison, R. (2016): *Greece Needs Debt Relief More Than Ever*. <http://fortune.com/2016/05/24/greece-euro-bailout/> Lekérdezve: 2016.07.30.
- Domhoff, G. W. (2013): *The Rise and Fall of Labor Unions In The U.S. From the 1830s until 2012 (but mostly the 1930s-1980s)* http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/power/history_of_labor_unions.html. Lekérdezve: 2016.07.01.
- European Commission (2012): *20 years of the European Single Market*. http://ec.europa.eu/internal_market/publications/docs/20years/achievements-web_en.pdf. Lekérdezve: 2016.04.03.
- Fujimura, H. (2012): *Japan's Labor Unions: Past, Present, Future*. http://www.jil.go.jp/english/JLR/documents/2012/JLR33_fujimura.pdf. Lekérdezve: 2016.07.30.
- Gutschker, T. (2016): *So will die Bundesregierung im Kriegsfall reagieren*. [Így tervez reagálni a kormány háború esetén] <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/f-a-s-exklusiv-so-will-die-bundesregierung-im-kriegsfall-reagieren-14398973.html> Lekérdezve: 2016.07.30.
- Inotai A. (2016): *Mégis legyen eurónk?* <http://www.vg.hu/velemenymegis-legyen-euronk-473346> Lekérdezve: 2016.07.30.
- Lamers, K. – Schäuble, W. (1994): *Überlegungen zur europäischen Politik*. [Gondolatok az európai politikáról] <https://www.cducsu.de/upload/schaeublelamers94.pdf> Lekérdezve: 2016.06.05.
- McWhorter, J. (2016): *Police Kill Too Many People—White and Black*. <http://time.com/4404987/police-violence/> Lekérdezve: 2016.07.25.
- Nevradakis, M. (2014): *Germany's Unpaid Debt to Greece: Economist Albrecht Ritschl on WWII Reparations That Never Were*. <http://truth-out.org/news/item/27261-germany-s-unpaid-debt-to-greece-albrecht-ritschl-on-germany-s-war-debts-and-reparations>. Lekérdezve: 2016.07.02.

- Peston, R. (2014): *UK 'a tax haven for multinationals'*. <http://www.bbc.com/news/business-27187398> Lekérdezve: 2016.07.12.
- Phillips, M. (2012): *The Long Story of U.S. Debt, From 1790 to 2011, in 1 Little Chart*. <http://www.theatlantic.com/business/archive/2012/11/the-long-story-of-us-debt-from-1790-to-2011-in-1-little-chart/265185/> Lekérdezve: 2016.07.01.
- Pogátsa Z. (2016): *The Solution To Brexit Lies In Eastern Europe*. <https://www.socialeurope.eu/2016/07/solution-brexit-lies-eastern-europe/>. Lekérdezve: 2016.07.30.
- Rozsnyai E. (2002): *Az imperializmus korszakváltásai*. A szerző kiadása. Z-füzetek, Sorozatszerkesztő Simor András. Budapest, ISBN 963 440 541 x
- Somai M. (2014a): „A britek és az EU közös költségvetése – különös tekintettel a rebate-re” *Külügyi Szemle* 13(2): 77-102.
- Somai M. (2014b): „Az EU 2014–2020-ra szóló közös költségvetési kerete, különös tekintettel a kohéziós és az agrárpolitikát érintő változásokra” *Európai Tükör* 19(3): 23-38.
- Summers, L. (2016): *Why Brexit is worse for Europe than Britain?* <http://larrysummers.com/2016/06/24/why-brexit-is-worse-for-europe-than-britain/> Lekérdezve: 2016.06.30.
- The Guardian (2016): *China attacks international court after South China Sea ruling*. <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/13/china-damns-international-court-after-south-china-sea-slapdown>. Lekérdezve: 2016.07.30.
- Timm, J. C. (2016): *A Full List of Donald Trump's Rapidly Changing Policy Positions*. <http://www.nbcnews.com/politics/2016-election/full-list-donald-trump-s-rapidly-changing-policy-positions-n547801> Lekérdezve: 2016.07.24.
- Unger A. – Ziegler T. D. (2016): *What Happens After Brexit? Some Thoughts* <https://www.socialeurope.eu/2016/07/what-happens-after-brexit-some-thoughts/> Lekérdezve: 2016.07.30.
- Van Parijs, P. (2014): *An unconditional basic income in Europe will help end the crisis*. <https://www.euractiv.com/section/social-europe-jobs/interview/van-parijs-an-unconditional-basic-income-in-europe-will-help-end-the-crisis/> Lekérdezve: 2016.06.04.
- Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány